

УДК 141+316.32

Світлана СИЛКІНА

СИНЕРГІЙНА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПАРАДИГМИ

XX століття засвідчило, що сучасний антропологічний проект втратив свою актуальність. В наш час відбувається постантропологічний поворот, робляться спроби побудови нової гуманітарної парадигми. У статті здійснено аналіз основних антропологічних уявлень сучасності, констатується глибока трансформація самого феномену людини. Зазначається, що спільним для сучасних людиномірних дискурсів є відмова від есенціалістського тлумачення людини і спроба охарактеризувати людину через його енергії, межі, розуміння людини як відкритої системи, що саморозвивається, самоорганізується в складному мінливому світі. Розглядається синергійна антропологія як методологічна засада нового розуміння людини, нового світогляду, де людина — це істота, яка конститує себе, як енергія, що відкривається назустріч Іншому. Автор доходить висновку, що синергійна модель людини може стати ядром нової епістемі для гуманітарного знання і вихідною передумовою нового гуманістичного проекту.

Ключові слова: синергійна антропологія, людина, енергія, простір антропологічної межі, мережа, Інший, номада, онтологічне розмикання.

В останні десятиліття в культурній свідомості, в науці, в філософії відбувається постантропологічний поворот, робляться спроби побудови нової гуманітарної парадигми. Все свідчить про те, що недооцінювати антропологічний фактор стало просто небезпечно, що він повинен переміститися в центр широкого спектру наукових дисциплін, «варто поставити людину в центр проблемного поля, визнати вирішальну роль антропологічних факторів, антропологічних процесів у всій гуманітарній проблематиці» [14, 30].

Довгий час в європейській думці панувала модель, в якій ідентичність людини трактувалась на підставі субстанційності. «В класичній європейській антропологічній моделі природа людини носила саме характер субстанції: завершуючи антропологію Аристотеля, яка розглядала людину як

певну систему сутностей, Боецій на початку VI століття висунув відому дефініцію, згідно з якою людина — «індивідуальна субстанція розумної природи». Пізніше сюди ще додалася концепція суб'єкта (мислячого суб'єкта, суб'єкта пізнання), і виникла довершена конструкція людини в непроникній філософській броні: класична європейська людина Арістотеля — Боеція — Декарта є сутність, субстанція і суб'єкт» [11, 78–79].

Внаслідок світових воєн, науково-технічної революції, переоцінки цінностей декартівська, кантівська, позитивістська, неокантіанська парадигми наукового пізнання втратили свою актуальність, настав час зміни гуманітарної парадигми. В історії філософської і антропологічної думки все більше накопичувався критичний матеріал, класична європейська модель людини піддавалася все більш глибокій нищівній критиці всередині самої європейської філософії. Постструктуралізм і постмодернізм поставили крапку в історії ренесансної людини, проголосивши «смерть суб'єкта», тим самим констатувавши кризу класичного антропологічного дискурсу, який розглядав людину як сутність і субстанцію.

Разом із суб'єктом було розвінчано всі базові концепції, установки, моделі людини, вичерпали ресурс всі попередні антропологічні проекти. Саме це і є ситуація «після», тобто ситуація завершення панування одного із проектів людини, проекту людини раціональної, людини Просвітництва.

Криза нашого часу полягає саме в неспроможності парадигми класичного європейського суб'єкта пояснити, розкрити всю складність, поліваріантність, пластичність сучасної людини. В констатації цієї кризи сучасні дослідники апелюють до критики раціональності і суб'єктивності Просвітництва Фрідріхом Ніцше, до гайдеггерівського демонтажу класичної метафізики, до спроб вийти за межі суб'єкта у Мішеля Фуко і Жюльєн Дельоза. На думку ряду сучасних мислителів (Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, З. Баумана, Ж.-Л. Нансі, С. С. Хоружого, О. І. Генісаретського та інших) есенціалістське тлумачення людини має бути повністю відкинута: людина має розглядатися як утворення, яке не має жодної сутності. Як зазначає Ж.-Л. Нансі: «Сьогодні той час, коли відповідь на питання Канта має прозвучати так: бути людиною — це, принаймі, не мати ніякої сутності. Немає такої сутності, за допомогою якої можна було б визначити і зробити висновки, яким чином ця «людина» повинна жити, мати власні права, свою політику, свою етику» [7, 94].

В наш час людина як біологічна, духовна, соціальна істота зазнає суттєвих змін, змінюється сама природа людини, антропологічна реальність набуває нових характеристик, які вже не можна дослідити оперуючи класичними нарративами. Головною характеристикою людини стає її потяг до дослідження своїх біологічних, психічних, пізнавальних, моральних, світоглядних меж.

Генна інженерія, пластична хірургія, трансплантологія роблять навіть біологічні характеристики індивіда лише змінною величиною, яку можна підганяти під побажання «замовника». Гендерні революції, боротьба за права сексуальних меншин, штучні репродуктивні механізми (діти «з пробірки», сурогатне материнство) приводять до перегляду, а іноді — до нівелювання, змісту поняття «стать». Постійне розширення асортименту наркотичних та психотропних препаратів, популярність різних трансперсональних наукових та паранаукових методик сприяють досягненню змінених станів свідомості, стиранню меж психічного «Я». Різноманітні віртуальні практики, тотальне захоплення соціальними мережами створюють у людини ілюзію безмежності можливостей, запитанності, могутності. Зростаюча популярність екстремальних видів спорту, трансгресивних практик як намагання людини вийти за межі своїх можливостей — все це дає нам підстави стверджувати, що людина сьогодні зазнає кардинальних, часом малозрозумілих змін.

Проблематичність власного існування людина може усвідомити лише потрапивши в пограничну вітальну ситуацію і усвідомивши її. Антропологічна реальність змінюється не частково, а в цілому, в найсуттєвіших характеристиках. Ці глибинні зміни та перетворення вже не можливо пояснити засобами класичної антропології, що, в свою чергу, позбавляє можливості прогнозування і контролю. Завдання сучасного гуманістичного дискурсу полягає у виборі такої нової антропологічної моделі, яка б сприяла подоланню кризи і пояснювала феномен людини у відповідності з викликами часу. «Не можна вже заперечувати, що істота «Людина» переживає сильні зміни, які зачіпають саму її природу — і зачіпають так глибоко, що з'являється необхідність перегляду і переосмислення самого поняття «людська природа» [12, 10].

На думку В. Стюпіна, відповідь на питання «що є людина у сучасному світі?» може дати синергетичний підхід, який розглядає людину як систему, що саморозвивається. Така система «характеризується тим, що вона відкрита, вона завжди взаємодіє із середовищем, обмінюється речовиною, енергією, інформацією, вона здатна надбудовуватися і ускладнюватися. Причому... виникнення нового рівня організації завжди впливає на нижчі рівні і змінює композицію їх елементів, а отже змінює властивість елементів, закони їх функціонування. Тобто, виходить, що закони системи, що самоорганізовується, можуть змінюватися в часі» [9]. Розуміння людини як відкритої системи, що саморозвивається, самоорганізовується в складному мінливому світі, дає можливість для радикально нового світобачення і тлумачення людини.

Іншою вагомою підставою для побудови нового антропологічного проєкту є усвідомлення того, що «основою розвитку сучасного суспільства є

становлення Мережі, як планетарного феномену» [3,17]. «Всі метанарративи дійсно пішли. Залишилась атомарна особистість. І де вона знаходиться? В світовій мережі. Сучасна ситуація запитування («вопрошання») про людину і пошуку нових антропологічних проектів і онтологічних коренів відрізняється якраз від класичного запитування тим, що, з одного боку, є нове середовище сучасної людини — світові мережі. І з іншого боку, не риторичною, а реальною є така можливість, як траєкторія атомарних особистостей по цій світовій мережі» [8]. Ці мережі принципово відкриті і доступні для кожного індивіда. В цьому сенсі вони одночасно збільшують і можливості, і ризики. Мережа може стати і павутиною, місцем загибелі, і простором для самостановлення людини. І вибір має зробити сам індивід, опинившись сам-на-сам із викликами буття.

Таким чином, нова антропологічна ситуація породжує нові світоглядні і методологічні підходи, нове тлумачення феномену людини. Так, однією із перших спроб дати переконливе пояснення новим світоглядним і антропологічним тенденціям стала концепція «номадології» Жюльєн Дельоза і Фелікса Гваттарі. «Номада», «кочівник» — новий тип людини, який перебуває в стані вічного мандрування, невтомного руху по різноманітній, мережевій поверхні. Номадична людина протистоїть тоталітарному, репресивному устрою суспільства, а номадичне мислення — мисленню тоталітарному. Кочівник ніде не вкорінений, він постійно переміщується по територіям, ніде не затримується і не вважає жодну із територій своєю власною, готовий в будь-який момент рушити далі, рішуче відмовляючись від будь-якої заданості своєї траєкторії і долаючи будь-які межі. «Номадизм — не є плинність без меж, а, швидше, чітке усвідомлення меж; це інтенсивне бажання перетинати чужі території і межі» [1, 159]. Номадичне мислення передбачає «уміння мислити динамічно, критично і трансгресивно, долаючи межі будь-яких закритих статичних «порядків»: культурних, дисциплінарних, парадигмальних тощо, тобто уміння мислити відкритими поняттями — концептами, що стрімко рухаються хвилиною зіткнення різнонаправлених сил, що виражають будь-яке множинне, конституують смисл і утверджують відмінності» [3, 31–32].

Російський дослідник О.І. Генісаретський характеризує новий тип індивіда як «людину-навігатора». На його думку, сучасний світ являє собою мережу культурних форм, лабіринт розгалужених структур, які довільно і хаотично переплітаються між собою. Бути навігатором означає вільно рухатися в цій мережі, уміти користуватися всіма можливостями і завжди бути готовим до власних змін і змін всередині мережі. Це нова форма культурної і соціальної самоідентифікації людини [2, 74].

Інший російський дослідник С. Смірнов говорить про людину-челенджера (challenge), людину-чойсера (choice), як про істоту, яка переб-

уває у відкритому просторі, сміливо приймає сучасні виклики, рухається в мережі-лабіринті, робить вибір в ситуації плинності і нестабільності. На його думку, всі ці фігури ідентичності є модифікаціями одного проекту — «людини-переходу», людини, яка зрощує, створює сама себе. В ситуації, коли всі попередні світоглядні засади зруйновано, а нові ще не створено, людина залишається «ніде», в переході, в коридорі, і рухатися їй поки що нікуди. «Потрібно навчитися жити в переході. Саме жити. Не помирати, волаючи про кінець світу і зникнення всіх великих метанарративів, а жити. Тобто думати про своє майбутнє» [8]. Ритуал переходу — це не проміжок між життям, смертю і новим життям, це — саме життя, особлива форма буття, це глибинна і найбільш екзистенційна форма життя. В результаті усвідомлення буття як перебування в переході відбувається дорослішання, дозрівання і вихід на онтологічні межі, гра на границях, мета якої — перемога над собою, над своєю власною чорною людиною і вихід на новий рівень буття.

Спільним для всіх цих антропологічних моделей є відмова від розгляду людини як такої, що має «центр», і спроба охарактеризувати людину через її енергії, через її межі. «Людина — це енергійна, діяльна істота без задалегідь визначеної сутності. Вона може «кинути» себе на що завгодно: чи на високе, чи на низьке. Тут вона має свободу вибору. При цьому людину розуміють як істоту, яка збувається, відкриваючи і розмикаючи себе. Іншому, тобто відмовляючись від своєї даної і мовби незмінної сутності. Саме граничні прояви людини, її скерованість на Іншого, визначає людську особистість, робить людину людиною» [10,135]. ХХ століття дало нам свідчення того, що людина — це енергійна, діяльна істота, яка не має наперед визначеної сутності. Вона може реалізувати себе де і як завгодно, може втілювати в життя як найбагатородніші і найгуманніші проекти, так і найогидніші.

Отже, сучасна соціокультурна ситуація вимагає нового розуміння людини, нового гуманістичного проекту і, на думку С. С. Хоружого, синергійна антропологія є адекватною відповіддю на ці вимоги. «Вона дає конструктивну альтернативу застарілим антропологічним концепціям і пропонує способи розуміння явищ сьогоденної антропологічної кризи» [13]. Хоружий протиставляє притаманній західній традиції есенціальний дискурс (коли мова йде про сутності, ідеї, цінності) східно-християнському енергійному дискурсу (коли мова йде про прагнення, переживання, імпульси).

С. С. Хоружий вважає, що саме вчення ісихазму і звернення до досвіду інших духовних практик може (і повинно!) стати основою нової неклассичної концепції Людини і всього гуманітарного знання. Характерною рисою синергійної антропології є гармонійне поєднання досвіду минулого і сучасного, релігійних практик із філософськими пошуками. Саме нове

некласичне розуміння людини, вибудоване на основі аналізу антропологічних духовних практик, дозволить зрозуміти сучасну ситуацію людини.

Синергійна антропология — новий підхід до розуміння людини і її призначення. Невід’ємною характеристикою сучасної людини, її конститууючою рисою є прагнення визначити, знайти, відчути межі свого існування і досвіду. Хоружий називає цей новий вид *homo sapiens* — «істота, що переступає» («существо преступающее»). На його думку, «людина, як «істота, що переступає» — пряма протилежність людині Канта, якій за своєю природою призначено лише дотримуватися Морального Закону і прагнути до Вищого Блага» [15, 9]. Таким чином, головним завданням гуманітаристики в рамках нової гуманітарної парадигми має стати дослідження досвіду людини, яка долає межі, тобто граничного антропологічного досвіду.

Особливість синергійного розуміння людини полягає у відмові від пошуку певної людської сутності, певних відсторонених, загальних характеристик, і, навпаки, у розгляді людини як енергійного утворення, сукупності різноспрямованих енергій. В цьому контексті людина розглядається як енергія, відкрита для енергії Іншого. В такому антропологічному розмиканні людина розширює своє буття, досягає повноти реалізації, конститує себе. Ми отримуємо не нову некласичну концепцію людини, а нову людину. Розмикання людини на зустріч Іншому Хоружий називає онтологічним розмиканням. На онтологічній межі поставлено на карту буття людини. Саме там може мати місце вихід за межі, «трансцендування» людської природи. Людина для того, щоб зустрітися з Іншим, з невідомим для неї способом буття має подолати свій онтологічний горизонт, вийти за межі свого буття. Саме досвід такого «виходу за межі» дають антропологічні духовні практики. Йога, суфізм, буддистські медитації і православний ісихазм — саме такі стратегії. Розмикання відбувається тоді, коли людина наближається до горизонтів свого існування і досвіду, тобто, до певної межі, яку в синергійній антропології називають «антропологічною межею».

Але, як зазначає Хоружий, онтологічне розмикання — це не єдиний вид розмикання людини. Іншим видом розмикання є онтичне розмикання, яке тісно пов’язане з проявами безсвідомого. Неврози, психози, манії — суть феномени, які знаходяться на межі між свідомістю та несвідомим.

Одним із способів дослідження онтичних меж людини може бути шизоаналіз. Введений у філософський обіг Феліксом Гваттарі метод протиставляється будь-яким формам редукції та обмеження. Характерною рисою шизоаналізу є трансверсальність — перетин нашарування різноманітних форм досвіду і різноманітних способів становлення суб’єктивності. Гваттарі виходить з того, що основною ознакою шизофренії є відкидання усталеного способу сприйняття світу, не сприйняття усталених канонів існу-

вання суспільства, прагнення вийти за встановлені межі і жити відповідно до свої власних, природних бажань. І відповідно до такого розуміння головною метою шизоаналізу є встановити, яким чином соціальна сфера поневолює людину, і допомогти їй звільнитися, знайти справжній сенс свого існування, який базуватиметься на власних бажаннях, потягах, переживаннях (тобто, на онтичному розмиканні), а не на вимогах суспільства [5].

Третьою областю є віртуальні антропологічні практики, де людина розмикається не для зустрічі з Іншим, не для визначення меж власного несвідомого, а для виходу в певний «кібер-простір», створення альтернативних світів і віртуальної «людини-аватара». «Люди, занурені в айпади і айфони, не вступають в безпосередній контакт з реальними людьми. З'явилася нібито нова людина — вона, з одного боку, досить багато знає, але з іншого, її просто немає. Основною проблемою сьогодні є взаємодія з цим новим антропологічним типом» [4].

Поліонтизм віртуальних світів є ще однією можливістю людини вийти за межі свого існування. Особливістю цієї області антропологічного розмикання є те, що віртуальний світ виходить багат шаровим, поліваріантним, складним, мінливим, в якому постійно народжуються і помирають його частини і навіть цілі прошарки [6, 38]. Тут немає обмежень, кордонів, координат. Все, що породжене у віртуальному світі, набуває такого ж статусу реальності, як і те, що його породило. Людина позбавляється притаманного їй вигляду, віку, статі, національності, біологічних та соціальних ознак, тобто виходить за межі власного Я, втрачає ідентичність. Вона — всі і ніхто водночас. Це створює ілюзію всемогутності і безкарності, дає можливість проживати безліч життів, програвати безліч сценаріїв. Але, на думку Хоружого, в віртуальній топіці людина залишається «недоактуалізованою», адже її енергія виявляється спрямована не на Іншого і не на себе, а на аватар, симулякр, таким чином тут відсутні підстави для синергійного процесу. До даної області, вважає автор, можна віднести більшість феноменів мас-культури як приклади недоактуалізації або забуття людських потенцій [11, 35–40].

Саме ці три області, три топіки визначають антропологічні межі і конституують людину як поліфонічну, плюралістичну істоту. Вони не знаходяться у відношенні підпорядкування чи доповнення один одного, а є ареалами, в яких може відбуватися взаємодія з відповідним Іншим. Онтологічна, онтична і віртуальна області уособлюють різні можливості людини, демонструють, що, власне, означає бути людиною. Людина може бути визначена, як істота, яка конститує себе, яка тричі розмикає себе, як енергія і потенція, що відкривається назустріч Іншому.

Таким чином, на думку засновників синергійної антропології, синергійна модель людини, побудована на принципах нової антропологічної

реальності, може адекватно описати і пояснити ті важливі зміни в сучасній людині, які неможливо зрозуміти засобами попередньої, класичної антропології. Синергійна антропологія « відкриває нові горизонти людини, розглядаючи її з точки зору «антропологічного розмикання». Людина в ній не дана і не задана, а конститується у своїх практиках, визначається різноманітними діяннями, енергіями, одвічно плюралістична і багатоваріантна». Головне завдання синергійного тлумачення людини — «створити конкурентоспроможні альтернативи згубним напрямам і віднайти можливості спрямування нестримного потягу Людини до граничного досвіду у життєдайне річище» [10, 140]. Мета нового гуманістичного проекту полягає у створенні таких світоглядних засад, які б допомогли людині-кочівнику, людині-навігатору не втратити себе в постійних змінах і русі в складних «просторах потоків», не стати маніпульованим пішаком або тріскою, що пасивно пливе за течією, створили б умови для саморганізації та самотрансформації особистості.

«Синергійна антропологія — певний загальний підхід до феномену людини, причому, в цілому, підхід не філософський, а синтетичний, полідискусійний, конкретніше — трансдисциплінарний» [14, 22]. Завдяки своїй трансдисциплінарності синергійна антропологія має потенціал стати загальною методологічною основою для освітньо-педагогічних та трансгуманітарних дискурсів. А це, в свою чергу, означає, що синергійна модель людини може стати ядром нової епістеми для гуманітарного знання і вихідним положенням для нового гуманістичного проекту.

Література:

1. Braidotti R. *Nomadic Theory* / Rosi Braidotti. — New York: Columbia University Press, 2011. — 416 p.
2. Генисаретский О.И. Навигатор: методологические продолжения и расширения / О.И. Генисаретский — М.: Путь, 2003. 528с.
3. Горбунова Л. С. Номадизм як спосіб мислення та освітня стратегія / Л. С. Горбунова // Філософія освіти. — 2011. — № 1–2 (10). — С. 17–34.
4. Гусейнов А. А. Фейсбук убивает любовь / А. А. Гусейнов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://slon.ru/calendar/event/868365/>
5. Делёз Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / Ж. Делез, Ф. Гваттари; [пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина]. — Екатеринбург: У-Фактория, 2007. — 672 с.
6. Кутырев В. А. После постмодернизма: полионтизм как парадигма коэволюции рациональных субъектов деятельности и ментальных агентов коммуникации / В. А. Кутырев // Полигнозис. — 2008. — № 3 (32). — С. 37–46.
7. Нанси Ж. — Л. О событии / Ж.-Л. Нанси // Философия Мартина Хайдеггера и современность. — М.: Наука, 1991. — С. 91–102.
8. Смирнов С. А. Человек перехода / С. А. Смирнов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://antropolog.ru/doc/persons/smirnov/persons_2

9. Стёпин В. Человек как развивающаяся система // Человек в синергетической картине мира: возможность свободы: Международный междисциплинарный научный семинар, 16. 02. 2007, Киев [Электронный ресурс].— Режим доступа: <http://www.synergetics.org.ua/index.cfm?show=articles&maid=26>
10. Трансгуманітарність як чинник розвитку сучасної науки і освіти: методологічний семінар / Л. Горбунова, Н. Зглінська, С. Пролеев [та ін.] // Філософія освіти.— 2011.— № 1–2 (10).— С. 97–141.
11. Хоружий С. С. Очерки синергической антропологии / С. С. Хоружий.— М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2005.— 408 с.
12. Хоружий С. С. Проблема Постчеловека, или Трансформативная антропология глазами синергической антропологии // С. С. Хоружий.— Философские науки, 2008.— № 2.— С. 10–31.
13. Хоружий С. С. Современная антропологическая ситуация в свете синергической антропологии / С. С. Хоружий // Библиотека «Института Синергической Антропологии» [Электронный ресурс].— Режим доступа: URL: http://synergiaisa.ru/?page_id=4301#H
14. Хоружий С. С. Философия под антропологическим углом зрения / С. С. Хоружий // Философский журнал.— 2009.— № 2 (3).— С. 22–38.
15. Хоружий С. С. Фонарь Диогена. Критическая ретроспектива европейской антропологии / С. С. Хоружий.— М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2010.— 688 с.

Светлана Силкина. Синергическая антропология как фактор формирования новой гуманитарной парадигмы.

XX век показал, что современный антропологический проект потерял свою актуальность. В настоящее время происходит постантропологический поворот, совершаются попытки построения новой гуманитарной парадигмы. В статье осуществлен анализ основных антропологических представлений современности, констатируется глубокая трансформация самого феномена человека. Отмечается, что общим для современных человекомерных дискурсов является отказ от эссенциалистских представлений о человеке и попытка охарактеризовать человека через его энергии, границы, понимание человека как открытой саморазвивающейся, самоорганизующейся системы в сложном меняющемся мире. Рассматривается синергическая антропология как методологическая основа нового понимания человека, нового мировоззрения, где человек — это существо, которое конституирует себя, это энергия, открытая навстречу Другому. Автор приходит к выводу, что синергическая модель человека может стать ядром новой эпистемы для гуманитарного знания и исходной предпосылкой нового гуманистического проекта.

Ключевые слова: синергическая антропология, человек, энергия, пространство антропологической границы, сеть, Другой, номада, антропологическое размыкание.

Svitlana Sylkina. Synergy Anthropology as a Factor of New Humanitarian Paradigm Formation.

20th century has shown that modern anthropological project lost its relevance. Now there are post-anthropological turn and the attempts to build a new humanitarian paradigm. The article presents the analysis of the basic anthropological concepts of modernity, and a profound

transformation of the phenomenon of human is stated. It is noted that common position for contemporary human-dimensional discourses is the rejection of essentialist interpretation and attempt to describe in terms of its energy, borders, the understanding the human being as an open, self-developing, self-organizing system in a complex changing world. We consider the synergy anthropology as a methodological basis of a new understanding of human, a new world where a human is creature that constitutes himself/herself, it is the energy that opens for the meeting Another. The author comes to the conclusion that synergy model of the person can be the basis of a new episteme for humanities and departure position for a new humanistic project.

Keywords: *synergy anthropology, human, energy, space of anthropological border, network, Other, anthropological unlocking.*